

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: Педагогіка і психологія

№ 69 • 2022 р.

Вінниця

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

SCIENTIFIC ISSUES

OF

Vinnytsia state M.Kotsyubynskyi pedagogical university

Section: Pedagogics and Psychology

№ 69 • 2022

Vinnytsia

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія
№ 69 • 2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського від 18 травня 2022 р. (протокол № 13)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Коломієць А. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, проректор з наукової роботи; доктор педагогічних наук, професор (головний редактор).

Шахов В. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор).

Акімова О. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

Галузяк В. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (відповідальний секретар).

Лазаренко Н. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, ректор; доктор педагогічних наук, професор.

Гуревич Р. С. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, директор Навчально-наукового інституту педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.

Мазур Пьотр – Вища Державна Професійна Школа м. Хелм, доктор габілітований, професор (Польща).

Паламарчук О. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, професор.

Гурал-Пулроле Йоланта – Старопольська школа вища в м. Кельце, доктор габілітований, професор надзвичайний (Польща).

Шурек-Борута Аліна – Університет Шльонський у Катовіце, доктор габілітований, професор (Польща).

Бохенська-Влостовська Катажина – Pedagogium – Вища школа соціальних наук у Варшаві, ректор (Польща).

Громов Є. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, доцент.

Коломієць Д. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кандидат педагогічних наук, доцент.

Ляц О. П. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, доцент.

Чухрій І. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, доцент.

Літературний редактор: В.В. Богатько

Комп'ютерна верстка: Н.Р. Опушко

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2022. – Випуск 69. – 128 с.

У збірнику вміщені наукові статті з актуальних проблем сучасної педагогіки та психології, в яких розкриваються питання дидактики, теорії і методики виховання, професійної освіти, соціальної педагогіки, порівняльної педагогіки, історії педагогіки, педагогічної психології.

*Свідоцтво про реєстрацію КВ № 8412 видане Міністерством юстиції України 06.02.2004 р.
Збірник є науковим фаховим виданням категорії «Б» зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» (затверджено наказом МОН України № 1643 від 28.12.2019 р.)*

DOI 10.31652/2415-7872-2022-69-1-128

ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

ISSN 2415-7872

© Автори статей, 2022

ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

SCIENTIFIC ISSUES

of Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

Section: Pedagogics and Psychology

№ 69 • 2022

Recommended for publication by the decision of the Academic Council of
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University
18 May 2022 (proceedings № 13)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Prof. Dr. Alla M. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive editor: Prof. Dr. Volodymyr I. Shakhov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Olha V. Akimova, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive secretary: As. Prof. Dr. Vasyl M. Haluziak, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Nataliia I. Lazarenko, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Roman S. Hurevytch, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Piotr Mazur, The State School of Higher Education in Chełm (Poland)

Prof. Dr. Olha M. Palamarchuk, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Gyrál-Pyhrola Jolanta, Old Polish University in Kielce (Poland)

Prof. Dr. Alina Szczurek-Boruta, University of Silesia, (Poland)

Dr. Katarzyna Bocheńska-Włostowska, Pedagogium – Higher School of Social Sciences in Warsaw, (Poland)

As. Prof. Dr. Yevhen V. Hromov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Dmytro I. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Oksana P. Liashch, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Inna V. Chukhrii, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Text editors: Valentyna V. Bohatko

Technical editor: Nadiya R. Opushko

**The Scientific Issues of Vinnytsia State M. Kotsyubynskyi Pedagogical University.
Section: Pedagogics and Psychology. – 2022. – Issue 69. – 128 p.**

The volume contains scientific articles on relevant issues of modern pedagogy and psychology, which reveal questions of didactics, theory and methodology of education, vocational training, social pedagogy, comparative pedagogy, history of education, educational psychology.

Certificate of registration KB № 8412 issued by the Ministry of Jurisdiction of Ukraine 06.02.2004.

Edition is included in the list of scientific professional publications of Ukraine by the Ministry of Education and Science of Ukraine # 1643 of 28.12.2019.

DOI 10.31652/2415-7872-2022-69-1-128

ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

ISSN 2415-7872

ЗМІСТ

ДИДАКТИКА

Роман Гуревич, Майя Кадемія, Надія Опушко. ДУАЛЬНА ОСВІТА В НІМЕЧЧИНІ: ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ, МОЖЛИВОСТІ	7
Олена Кочубей. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ХІМІЇ.....	11
Інна Лукіяничук. ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	18
Маріанна Марусинець, Тетяна Бондаренко. БЛІНГВІЗМ В ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ.....	26
Ольга Осередчук. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТНЕРСТВА ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЯКІСНОГО МОНИТОРИНГУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	31
Ірина Хом'юк, Світлана Кирилащук, Віктор Хом'юк. ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ У ТЕХНІЧНИХ ЗВО	38

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Ольга Акімова, Микита Сапогов, Алла Мельник. КАТЕГОРІЯ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ РІЗНИХ ОСВІТНИХ ПАРАДИГМ.....	45
Олена Джеджула. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ У КОНТЕКСТІ ГРАФІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	52
Наталія Душечкіна. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА	57
Алла Коломієць, Олеся Жовнич, Тарас Коломієць. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ КАРАНТИНУ	63
Ганна Красильникова, Сергій Красильников. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПРОФОРІЕНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З АБІТУРІЄНТАМИ ЗВО.....	73
Світлана Совгіра, Оксана Браславська. ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	79
Василь Хрик. ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА	87

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Віра Штифурак, Володимир Штифурак. ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ВИМІРІ ПРЕВЕНТИВНИХ СТРАТЕГІЙ	94
---	----

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Дмитро Коломієць, Олена Швець, Оксана Марущак, Тетяна Козак. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ДИЗАЙНУ: АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ.....	100
---	-----

ПСИХОЛОГІЯ

Василь Галузяк. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	107
Володимир Шахов, Владислав Шахов. АГРЕСІЯ ЯК ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕДАГОГА НА ЕТАПІ ПЕРВИННОЇ АДАПТАЦІЇ.....	121

CONTENTS

DIDACTICS

Roman Gurevych, Maya Kademia, Nadiia Opushko. DUAL EDUCATION IN GERMANY: EXPERIENCE, PROSPECTS, OPPORTUNITIES	7
Olena Kochubei. MAIN DIRECTIONS OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY	12
Inna Lukiianchuk. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A MEANS OF INCREASING THE EDUCATIONAL ACTIVITY OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE	19
Marianna Marusynets, Tetiana Bondarenko. BILINGUALISM IN UKRAINE'S EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE	27
Olga Oseredchuk. ENSURING THE ORGANIZATION A PARTNERSHIP OF TEACHERS AND STUDENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF HIGHER EDUCATION QUALITY MONITORING.....	32
Iryna Khomyuk, Svitlana Kyrylashchuk, Victor Khomyuk. APPLICATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING HIGHER MATHEMATICS IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	39

VOCATIONAL EDUCATION

Olha Akimova, Mykyta Sapogov, Alla Melnyk. THE CATEGORY OF TEACHER'S CREATIVE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIFFERENT EDUCATIONAL PARADIGMS	45
Olena Dzhedzhula. FORMATION OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF FUTURE ENGINEERS IN THE CONTEXT OF PECULIARITIES OF GRAPHIC TRAINING	52
Nataliia Dushechkina. MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF THE PERSONALITY OF A PROFESSIONAL.....	57
Alla Kolomiets, Olesia Zhovnych, Taras Kolomiets. FORMATION OF THE TEACHERS' PREPAREDNESS FOR THE ORGANIZATION OF DISTANCE LEARNING IN QUARANTINE CONDITIONS	63
Ganna Krasylnykova, Sergii Krasylnykov. USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR PROFESSIONAL WORK ZVO WITH APPLICANTS.....	73
Svitlana Sovhira, Oksana Braslavska. FORMATION OF A COMPETITIVE SPECIALIST IN THE PROCESS OF VOCATIONAL AND ENVIRONMENTAL EDUCATION.....	79
Vasyl Khryk. FUNCTIONS AND TYPES OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE FORESTRY PROFESSIONALS.....	87

SOCIAL PEDAGOGY

Vira Shtyfurak, Volodymyr Shtyfurak. PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE DIMENSION OF PREVENTIVE STRATEGIES.....	94
---	----

COMPARATIVE PEDAGOGICS

Dmytro Kolomiets, Olena Shwets, Oksana Maruschak, Tetiana Kozak. METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF DESIGN: ANALYSIS OF EUROPEAN EXPERIENCE	100
--	-----

PSYCHOLOGY

Vasyl Haluziak. PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF PERSONAL AND PROFESSIONAL MATURITY OF A FUTURE TEACHERS.....	107
Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov. AGGRESSION AS A DEFORMATION OF THE TEACHER'S PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS AT THE STAGE OF ITS PRIMARY ADAPTATION.....	121

УДК 378.147.091. 364-212-43

DOI 10.31652/2415-7872-2022-69-94-99

ВІРА ШТИФУРАК

orcid.org/0000-0002-1896-9931
st-230910@ukr.net

доктор педагогічних наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету
вул. Соборна, 87, Вінниця

ВОЛОДИМИР ШТИФУРАК

orcid.org/0000-0002-2483-817X
st-230910@ukr.net

кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені М. Коцюбинського
вулиця Острозького, 32, Вінниця

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ВИМІРІ ПРЕВЕНТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

У статті розглянуто стратегічні перспективи соціальної роботи в сучасних реаліях соціалізаційних процесів; показано пріоритети особистісно-професійного становлення майбутніх соціальних працівників; узагальнено та інтерпретовано результати проведених експериментальних досліджень, що виявили проблемні сегменти процесу формування професійно значущих якостей майбутніх фахівців; описано приклади корекційних процедур, які орієнтовані на самодіагностику та вироблення навичок конструктивної комунікації в межах превентивних стратегій.

Ключові слова: соціальні працівники, соціальна робота, особистісно-професійне становлення, превентивні стратегії, утруднене спілкування, ефективна комунікація.

VIRA SHTYFURAK

Doctor of pedagogical science, professor
Vinnitsia Institute of trade and economics of
State University of trade and economics
Soborna street, 87, Vinnitsia

VOLODYMYR SHTYFURAK

Candidate of of pedagogical science, associate professor
Vinnitsia Mykhailo Kotsubynskyi
State Pedagogical University
Ostrozhskogo street 32, Vinnitsya

PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE DIMENSION OF PREVENTIVE STRATEGIES

The strategic policy of state and non-state institutions in the modern realities of socialization processes between different age, ethnic, professional groups is aimed at preventive influence as a model of protection and promotion of full-fledged personal development. Social work as a social phenomenon is a kind of standard of social assistance. As a professional activity, social work is aimed at meeting the needs of individuals or groups, and ultimately – to achieve that they will be able to solve their own problems. The competence of a social worker presupposes an organic unity of personal characteristics, activities and communication, which allows to solve strategic tasks and those of daily practice at a high professional level. Creating an effective communication system is one of the most pressing issues in the professional activities of social workers, as they have to work with different social groups, including a large group with deviant behavior. Establishing contact with such persons requires considerable effort from the social worker combined with trusting relationships and positive emotions. Successful professional development involves self-diagnosis of professionally significant qualities. For this purpose, the methods of self-analysis of people's own shortcomings, which are obstacles to the personal development of future social workers, were used and a system of corrective procedures was developed.

Key words: social workers, social work, personal and professional development, preventive strategies, difficult communication, effective communication.

В умовах надзвичайно динамічних суспільних перетворень, перегляду соціальних пріоритетів на фоні глобалізаційних процесів актуалізується проблема фахової підготовки та майбутньої ефективної професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Для адекватної відповіді назрілим проблемам варто домагатись ефективного соціального захисту й підтримки різних груп населення. Стратегічна політика державних і недержавних інституцій у сучасних реаліях соціалізаційних процесів з-поміж різних вікових, етнічних, імплементаційних груп спрямована на превентивний вплив як модель захисту та сприяння повноцінному розвитку особистості.

Розділяємо позицію М. Варія про те, що превентивні програми можуть бути спрямовані на окрему людину (індивідуальне консультування і психологічний супровід), на групу людей (освітні й тренінгові програми, спеціалізовані втручання для груп ризику), й суспільство загалом (висвітлення

проблем у засобах масової інформації, публічні акції, зміни в соціальній і державній політиці, які спрямовані на формування і громадської думки, й індивідуальних ціннісних установок) [1, с. 430].

Соціальна робота як суспільне явище є своєрідною моделлю соціальної допомоги, що підпорядкована політиці держави та національно – культурним традиціям. Як професійна діяльність, соціальна робота спрямована на задоволення потреб окремих індивідів, чи груп, а в кінцевому підсумку – досягнення того, що вони будуть спроможні самостійно вирішувати свої проблеми. Методологія соціальної роботи вибудовується на теоретичних поясненнях соціальних проблем і контексту їхнього розв'язання, прийнятності застосування конкретних технік втручання, що обґрунтовує практичні дії соціальних працівників. Подібне підтверджує тезу про те, що соціальний працівник виконує особливу місію, яка буде йому підвладною за умови сформованості особливих професійних і особистісних якостей. Завданнями соціального працівника є не стільки соціальна трансформація, скільки поточна, постійна робота з метою попередження та усунення дисфункцій суспільства в цілому або окремих його елементів, регулювання соціальних відносин і процесів у життєдіяльності людей, орієнтованих на соціальне обслуговування, допомогу й підтримку громадян, що перебувають у складній життєвій ситуації. Компетентність соціального працівника передбачає органічну єдність особистісних характеристик, діяльності і спілкування, що дає змогу на високому професійному рівні розв'язувати стратегічні та завдання щоденної практики.

Мета статті: розглянути пріоритети соціальної роботи в сучасних реаліях; показати особливості особистісно – професійного становлення майбутніх соціальних працівників; узагальнити та інтерпретувати результати проведених експериментальних досліджень; описати приклади корекційних процедур, які орієнтовані на самодіагностику та вироблення навичок конструктивної комунікації у межах превентивних стратегій.

З огляду на окреслені завдання важливим є розуміння особистості (в трактуванні Орбан-Лембрик Л. Е.) як соціально-психологічного феномена, що диктує потребу розглядати поведінку індивіда як соціальну за змістом та психологічну за формою. Тобто, вона, поведінка, є спілкуванням і взаємодією двох суб'єктів (колективних чи індивідуальних) на ґрунті певних норм, інтересів, установок, цінностей, особистісних смислів і мотивів. Соціальну поведінку ми розглядаємо як відносно узгоджену й послідовну сукупність соціально значущих вчинків особистості [6, с. 172].

Поведінку конкретної особистості можна уявити як систему взаємопов'язаних дій і вчинків індивіда, котрі здійснюються для реалізації певних функцій та вимагають зв'язку людини із соціумом. Своєрідність поведінки залежить від характеру взаємовідносин з іншим співучасниками чи групою, до якої належить кожен суб'єкт комунікації. Окремий вплив здійснюють також групові норми й цінності, статусно-рольові приписи. Слушною є думка В. Галузяка з приводу того, що особистісний розвиток відбувається через становлення механізмів опосередкування, самопроекування, вироблення внутрішньої позиції і формування здатності до розвинених форм саморегуляції, що ґрунтуються на довільній мотивації, реалізації цінностей і особистісних смислів. Сутність особистісного розвитку полягає в послідовному становленні механізмів саморегуляції і досягненні її найвищого рівня – самодетермінації. Результатом особистісного розвитку є досягнення певного рівня особистісної зрілості, яка проявляється в свідомому контролі поведінки, здатності протистояти як власним імпульсам, так і зовнішньому тиску, спроможності до саморегуляції й самодетермінації життєдіяльності на основі внутрішньої позиції [2, с. 101].

Водночас переоцінка особистістю своїх комунікативних можливостей, послаблення критичності при контролі за реалізацією комунікативної програми поведінки (тобто неадекватність поведінки) негативно позначається на міжособистісних стосунках і групових відносинах, що може викликати деструктивні поведінкові аномалії (скандали, бійки, аутоагресію, погроми, бунти). Можна, отже, констатувати, що адекватна поведінка, ефективне спілкування дорівнюють продуктивним соціальним та міжособистісним відносинам, а неадекватна поведінка, неякісне спілкування утворюють труднощі при входженні особистості в соціум. У цьому випадку може проявлятися утруднене спілкування як соціально – психологічний феномен, що характеризує невідповідність обраної моделі спілкування цілям співрозмовника; як суб'єктивний вияв емоційного напруження, в основі якого лежать незадоволені потреби. Однак створення ефективної надійної комунікативної системи, яка б відповідала вимогам повноти, достатності, оперативності, гнучкості – це одна з найактуальніших проблем професійної діяльності працівників соціальної галузі, оскільки їм доводиться співпрацювати із різними соціальними групами, з–поміж яких наявна велика когорта з відхильною поведінкою. За визначенням М. Варія, така поведінка соціально детермінована. У її виникненні велику роль відіграють дефекти особистісного розвитку, що поєднуються з негативним впливом несприятливої ситуації, яка складається в найближчому оточенні. Відхильна поведінка суперечить усталеним у суспільстві зразкам, стереотипам, може іноді поєднуватися з порівняно добрим знанням моральних норм [1, с.448].

Відхильна поведінка може проявлятися у різні вікові періоди: від ігнорування дошкільником дотримання санітарно – гігієнічних вимог, до скептично – вередливих форм реагування пенсіонера на зауваження пасажирів громадського транспорту надіти захисну маску. Але прояви подібної

поведінки серед неповнолітніх викликають особливу занепокоєність соціальних працівників, оскільки вони засвідчують значні проблеми особистого характеру, що негативно впливають на соціальне становлення й можуть закріпитись у формі домінант. Тому превентивність передбачає запобігання тих проблем, яких ще реально не існує, але які можуть з часом проявлятися. Наприклад, розвиваючи активність дитини, надаючи право вибору, заохочується ініціатива й самостійність. Тим самим попереджають соціальний інфантилізм і пасивність. Інші превентивні засоби застосовуються безпосередньо перед виникненням проблеми. Наприклад, адаптація до нових соціальних умов, яка однаковою мірою стосуватиметься й першокласників, і військовослужбовців, і тимчасово переміщених осіб, і мігрантів. Можуть бути такі превентивні міри, доцільність яких виявляється тоді, коли проблема виникла. При цьому переслідується ціль – запобігти виникненню інших проблем. Наприклад, надмірна сором'язливість потребує спеціального впливу, оскільки в майбутньому може проявитись як комплекс неповноцінності; не сформованість конструктивних навичок спілкування буде перешкодою ефективною комунікації як в особистому житті, так і в професійній діяльності. У цьому сенсі варто наголосити на значущості подібної превенції і на етапі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників.

Професійне становлення соціальних працівників пов'язане з усвідомленням сенсу професійної діяльності, забезпеченням ціннісного ставлення до власного професійного розвитку й цьому значною мірою сприятиме формування спілкувальних умінь як умови конструктивного взаємного контакту і гарантування реалізації суб'єкт – суб'єктних відносин.

Усе це потребує належної сформованості навичок спілкування, з – поміж яких виділяють, насамперед, такі: чуйність і розуміння інших як здатність почути, вислухати відокремити головне від другорядного; якщо така здатність не розвинута, тоді переважають здогадки, приписування своїх думок іншим; чіткість і виразність у викладенні власних думок, тобто недвозначність, коротке й лаконічно сформульоване повідомлення, що не сумісне із натяками, надмірно образним висловлюванням; упливовість, яка проявляється в здатності перехопити ініціативу у розмові, змінити стан співбесідника, прихилити до своєї позиції, або ж у протилежному вияві, це безініціативність, не спроможність пропонувати нові варіанти в розгляді проблеми. У процесі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників варто акцентувати увагу на тому, що існують інструменти ефективного мовлення, які є ознакою конструктивної комунікації. Так, не варто переривати співбесідника. Це заважає йому повністю висловитися, він може втратити цінні думки. Не доцільно висловлювати ставлення до особистості співрозмовника, оскільки це зумовить лише позицію оборони. За краще вважають утриматись від порад. Людині приємніше виконувати власні рішення [7, с.208].

Водночас наявність психологічних бар'єрів вказує на існування внутрішньої системи захисту від небажаної та такої, що може сприйматись як загрозна, інформації. Причиною психологічних бар'єрів є індивідуально – психологічні особливості, які за певних умов можуть перешкоджати успішному виконанню соціальними працівниками професійних дій. Люди часто самі встановлюють у процесі міжособистісного впливу різного роду перепони на шляху небажаної, втомлювальної інформації. Найчастіше зустрічаються такі: – уникнення – намагання не спілкуватися з будь-ким, цуратися когось, утекти від небажаної інформації та її впливу можливо як фізично (виключити контакт з носієм такої інформації), так і психологічно (забування інформації або «заглиблення в себе» під час слухання); – авторитет (обезцінення інформації за рахунок зниження авторитету агента впливу); – нерозуміння, яке може виникати внаслідок таких причин: – фонетичного бар'єра (невизначність мови, велика кількість слів – паразитів); семантичного бар'єра (жаргон, сленг); – стилістичного бар'єра (використання імперативного стилю, категоричних слів); – логічного бар'єра (логіка є або дуже складною, або спрощеною; є чоловіча, жіноча, дитяча логіка, бідних і багатих, здорових і хворих) [5, с. 153-154].

Оскільки міжособистісний вплив відбувається як обмін інформацією між партнерами, то умовою конструктивності впливу стає єдина система смислу, що вкладається учасниками взаємодії в цю інформацію. Тому, у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників важливо навчати з'ясовувати, за яких умов конкретний канал інформації може бути заблокований, а також виявляти сукупність засобів, які допомагають адекватно приймати інформацію й послаблювати дію різних перепон. Установлення перешкод на шляху спілкування та способів їх подолання сприяє досягненню мети спілкування, поліпшенню психологічного клімату і взаємодії між співробітниками, що є одним із функціональних обов'язків соціальних працівників. У професійному вимірі вони з'ясовують загальний контекст та регулюють індивідуальну поведінку в процесі реалізації суттєвих професійних завдань, тим паче з огляду на превентивну стратегію.

Варто зауважити, що в період усвідомлення й прояву утрудненої ситуації, людина особливо чутлива до допомоги. Звичні захисні механізми слабшають, стереотипні моделі поведінки розцінюються як неадекватні, і це сприяє більшій відкритості щодо зовнішніх впливів. Тому мінімальні зусилля соціальних працівників з наміром надати допомогу можуть бути досить ефективними. Головними напрямками соціальної роботи на основі ефективною взаємодії із особами,

що схильні до відхильної поведінки, на нашу думку, можуть бути: подолання деструктивної тривожності на особистісному рівні; розпізнавання психотравмуючих ситуацій та вироблення навичок адекватного реагування; розширення уявлень про конструктивні форми поведінки; орієнтація на партнерське спілкування з оточуючими дорослими та однолітками. Установлення контакту з особами, що мають схильність до відхильної поведінки, вимагає від соціального працівника чималих зусиль, оскільки контактна взаємодія – це така модель поведінки ініціатора контакту, яка викликає й посилює в іншій стороні потребу в продовженні спілкування на фоні довірливих відносин та позитивних емоцій. При цьому зменшується дистанція в спілкуванні, що сприяє саморозкриттю особистості та прийняттю іншого. Нам близька позиція групи авторів щодо того, що «практикуючий психолог або соціальний працівник мають бути відстороненими від власних професійних ролей і вміти свідомо керувати ними. У практичній роботі важливо не переносити основні риси непрофесійних ролей на професійні. Недотримання цього правила призводить до перенесення особистих проблем на співбесідника, що є недопустимим [9,с.117].

З метою виявлення особистісних проявів, які впливають на процес взаємодії у сфері професійної діяльності, було проведено експериментальні процедури серед здобувачів вищої освіти спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» на базі ВТЕІ КНТЕУ та спеціальності «Соціальна робота» на базі ВДПУ імені Михайла Коцюбинського впродовж 2020-2021 років. Майбутнім соціальним працівником було запропоновано пройти тест К. Рейдарса «Упевненість у собі», який містить 30 запитань і дає можливість за п'ятигранною шкалою визначити міру сформованості вказаної якості [3,с. 266]. За нашими даними (усього участь в опитуванні взяли 112 здобувачів вищої освіти) виявлено: дуже невпевнених у собі – 7,8 %; – швидше невпевнені, ніж впевнені – 18,0%; – середнє значення впевненості – 38,4%; – впевнені в собі – 30,5%; – занадто самовпевнені – 5,3%.

Одержані результати вказують на наявність особистісних перепон в опануванні навичок конструктивної взаємодії. Це стосується дуже невпевнених у собі – 7,8 %; швидше невпевнених, ніж впевнених – 18,0%; занадто самовпевнених – 5,3%. Адаже третина опитаних (31,1%) мають сформовану тенденцію до невпевненості, що буде проявлятися у сором'язливості та недовірі до власної комунікативної спроможності, або ж до непомірної самовпевненості, яка блокуватиме можливість налагодження партнерської взаємодії.

Наступним етапом дослідження була «Діагностика домінуючої перцептивної модальності» (С. Єфімцева), яка дає можливість визначити домінування схильності сприйняття іншої людини в процесі комунікації одним із трьох каналів: візуальним, аудіальним, кінестетичним [5, с. 161-162].

За нашими даними візуальна схильність виявлена у 43,3% опитаних; аудіальна – у 32,8%; кінестетична – 13,9%. Це означає, що візуальна домінантність орієнтуватиме особистість на миттєве сприймання у процесі спілкування гармонії або ж безладу, перевага надаватиметься образним висловлюванням, описам подій, а не їх аналізу; у лексиці переважатимуть терміни, які пов'язані із уявним відображенням дійсності («не бачив», «не помітив», «добре розгледів»). Переважання аудіальної тенденції вказує на характерне відчуття звуків і тонів; за такими проявами першочергово запам'ятовуються співрозмовники, тому часто звучатиме: «не розумію, що Ви мені говорите», «можна повторити ще раз». Кінестетична домінантність підтверджує особливу зацікавленість внутрішніми переживаннями, як співрозмовників так і особистими; інформаційний блок наповнений термінами: «Ваші слова глибоко мене вразили», «обстановка була нестерпна»; «виникло глибинне бажання припинити розмову». Таким чином, було виявлено різні узагальнені схеми, стереотипи сприйняття вчинків і почуттів іншої людини, які можуть бути перепонами конструктивної комунікації, оскільки суттєво впливають на спрямованість особистості. А усталена система найважливіших цільових програм особистості визначає смислову єдність її ініціативної поведінки, яка протистоїть випадковостям життя й закріплюється в характері, що визначає значимі вчинки, а не ситуативні реакції на певні стимули та обставини. Знаючи характер людини, можна передбачити як вона буде діяти за таких чи інших умов; характер – це певна програма поведінки. У ньому можна виділити провідні та другорядні риси [8,с.22]. З метою вивчення спрямованості характеру соціальних працівників було використано «Тест на визначення можливості впливати на інших» [5,с.59]. Ми виходили із того, що в сучасних дослідженнях виділяють три основні види спрямованості особистості: особиста (престижна чи егоїстична); групова (суспільна чи альтруїстична); ділова (інтерес до справи, до пізнання дійсності). Особиста спрямованість виникає внаслідок переваги мотивів власного благополуччя, самоствердження. Групова спрямованість продукується інтересами організації та інших людей. Ділова спрямованість породжується самою дійсністю, через захоплення нею. Це може бути також спрямованість на майбутню професійну діяльність.

Результати опитування показали, що 38,7% майбутніх фахівців володіють здібностями впливати на інших; їм легко працювати з людьми, підтримувати їх, допомагати набутти душевної рівноваги у важких ситуаціях. Однак надмірна впевненість у своїх переконаннях може робити їх крайньо занадто авторитарними й нетерпимими до думки й позиції інших. Водночас, 61,3% респондентів більше орієнтовані на задоволення власних амбіцій, підтверджуючи переконаність у необхідності діяти за

особистими планами, не намагаючись зважати на наміри інших. Але, за умов недостатньої інформаційної обізнаності та досвіду професійної діяльності, вони можуть бути перебільшено нерішучими, що часто заважає досягти цілей і здійснити потрібний вплив на оточуючих людей.

Успішне професійне становлення передбачає самодіагностику професійно значущих якостей. З цією метою нами було використано прийоми самоаналізу власних недоліків, що є перепонами особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників. Здобувачам вищої освіти запропоновано написати твір – мініатюру на тему: «Як я намагаюсь боротися із власними недоліками». На практичному занятті майбутніх фахівців ознайомлюємо з результатами їх контент-аналізу, і рекомендуємо визначити позицію, на якій знаходиться кожен із них. Позиція 1. Студент свої недоліків узагалі не помічає й продовжує жити так, як складаються обставини, стаючи жертвою виробленого стереотипу поведінки. Позиція 2. Студент знає про свої недоліки, але вони його не засмучують. Займає пасивну позицію відносно них, а тому вони набувають хронічної форми і стають сформованими стереотипами. Позиція 3. Людина помічає недоліки. Усвідомлює їхній негативний вплив, засуджує в думках і на словах, але реально не протидіє, далі роздумів і розмов не йде. Позиція 4. Ставлення до власних недоліків вороже; сформоване бажання активно їм протидіяти [4, с. 406].

Таким чином, успішне професійне становлення майбутніх фахівців соціальної сфери не тільки не виключає, а передбачає формування навичок інтенсивного спілкування, що оптимізуватиме комунікативний процес і позначатиметься на якості соціальної взаємодії та професійній ефективності. З цією метою у процесі вивчення навчальної дисципліни «Психологія спілкування та конфліктологія» майбутнім фахівцям пропонуються різні види завдань, що орієнтовані як на самодіагностику професійно значущих якостей, так і на розвиток комунікативної прогнозованості. Наводимо приклади окремих завдань для індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти:

- охарактеризуйте можливі мотиви спілкування соціальних працівників із суб'єктами взаємодії (дітьми, працівниками інтернатних установ, особами, які бажають усиновити дитину), використовуючи запропонований для аналізу матеріал: «Новою філософією соціально – правового захисту дітей є гейткіпінг, який розглядається як механізм запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади, а також гарантування того, що діти, влаштовані у ці заклади не залишаться поза увагою і робитиметься усе для того, аби повернути їх у біологічну сім'ю...»;

- проведіть самоспостереження за такою схемою: «Інші вважають, що я здатна (ий) особливо успішно спілкуватись з такими людьми, як...», «Інші вважають, що я маю здібності до...», «Інші вважають, що я компетентна (ий) у таких питаннях...». Пригадайте, хто і за яких умов Вам про це говорив;

- опишіть прояви «ефекту ореола» (приписування людині набору пов'язаних між собою якостей, коли насправді спостерігаємо лише одну із них) та сформулюйте власне ставлення до такого механізму;

- проаналізуйте використання прийомів активного слухання в діяльності соціальних працівників на основі такої ситуації: «серед різноманітних стилів ведення групових обговорень у практиці професійної діяльності соціальних працівників виділяють фасилітативний, згідно якого передбачається однакова відповідальність членів групи за все, що відбувається у процесі обговорення. На практиці це здійснюється таким чином: ведучий групи пропонує тему (наприклад, «Імідж професії соціального гувернера», «Кишенькові гроші як засіб виховання дитини»), спочатку задає стиль обговорення та взаємодії, але поступово відсторонюється від безпосереднього ведення групи, залишаючи учасникам можливість самостійно конструювати взаємодію, обираючи певні, актуальні для них аспекти досліджуваної проблеми. Основна функція такого роду діяльності керівника – забезпечувати безпеку та довірливу атмосферу в групі, а відповідальність за те, що в ній відбувається у процесі роботи, поступово передається усім учасникам». Запропонуйте варіанти запитань на уточнення, вибравши для обговорення одну із тем.

Досвід використання подібних завдань підтверджує зацікавленість майбутніх соціальних працівників можливістю поглиблення комунікативної обізнаності, розширенням правил міжособистісного впливу, формуванням навичок конструктивної комунікації.

Висновки. Професійна діяльність соціальних працівників потребує не виключно імпульсивних дій, що відбуваються миттєво, а досить стійких спонук до усвідомленої активності як значущого елемента організації конструктивної комунікації. Превентивний характер впливу орієнтований на формування адекватних уявлень про оточуючих людей, на переживання з приводу стосунків з ними та на здатність, у разі потреби, змінювати їх. Міжособистісний вплив зумовлюється не тільки особливостями об'єкта впливу, але й здатністю протилежної сторони адекватно сприймати, оцінювати та інтерпретувати одержану інформацію. При цьому значущим фактором є пояснення поведінки інших, зокрема, можливість приписування причин вчинків внутрішнім диспозиціям особистості (рисам характеру, мотивам, домінантам, стереотипам), чи зовнішнім атрибутам. Таким чином, превенція є важливою складовою частиною роботи соціального працівника з метою запобігання відхилень від норми в життєдіяльності особистості в різні вікові періоди.

Література

1. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
2. Галузьяк В. Основні підходи до розуміння сутності особистісного розвитку в зарубіжній і вітчизняній психології. *Теоретико-методологічні засади самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін: монографія* / За ред. Паламарчук О. М., Шахов В. І. [та ін.]. Вінниця : ТОВ «Твори», 2021. С. 85-101.
3. Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціальна конфліктологія : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2010. 360 с.
4. Каплінський В. В. Професійне становлення майбутнього вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки: теорія і практика: монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 492 с.
5. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.
7. Штифурак В. Є. Психологія управління та конфліктологія: навч. посіб. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 252 с.
8. Штифурак В. Є. Психологія. Опорний конспект лекцій. Вінниця: Видавничо-редактивний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2018. 61 с.
9. Штифурак В. С., Шаманська О. І., Педоренко В. М. Психологія професійного становлення психолога-консультанта: навч. посіб. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2021. 226 с.

References

1. Variy M.Y. Psychology of personality: Educational textbook]. Kyiv: Center for Educational Literature, 2008. 592 p.
2. Haluziak V. Osnovny pidhody do rozuminnya sutnosti osobystisnogo rozvytku v zarubizhnyy ta vitchyzhnyy psychologiyyi. *Teoretyko-metodologichny zasady samozdiysnennya osobystosti v umovah transformatsiynykh zmin: monografiya* [Basic approaches to understanding the essence of personal development in foreign and domestic psychology. *Theoretical and methodological principles of self-realization of the individual in terms of transformational changes: monograph*] / Palamarchuk O.M., Shakhov V.I. [etc.]. Vinnytsia: LLC "Tvory", 2021. P. 85-101.
3. Kalaur S.M., Falinska Z.Z. Sotsyalna konfliktologiya: navchalniy posibnyk [Social conflictology: Educational textbook]. Ternopil: Aston, 2010. 360 p.
4. Kaplinsky V.V. Profesiynne stanovlennya maybutnyogo vchytelya v processi zagalnopedagogichnoyi pidgotovki: teoriya i praktika: monografiya [Professional formation of the future teacher in the process of general pedagogical training: theory and practice: monograph]. Vinnytsia: LLC "Tvory", 2018. 492 p.
5. Moskalenko V.V. Pshyhologiya socialnogo vplyvu: navchalniy posibnyk [Psychology of social influence. Educational textbook]. Kyiv: Center for Educational Literature, 2007. 448 p.
6. Orban-Lembrick L.E. Socialna pshyhologiya: navchalniy posinbyk [Social Psychology: Handbook]. Kyiv: Akademvydav, 2003. 448 p.
7. Shtyfurak V.E. Pshyhologiya upravlinnya ta konfliktologiya: navchalniy posibnyk [Management psychology and conflict studies: Educational textbook]. / V.Ye. Pin. Vinnytsia: Publishing and Editorial Department of VTEI KNTEU, 2017. 252 p.
8. Shtyfurak V.E. Pshyhologiya. Oporniy konspekt lektciy [Psychology. Reference lecture notes]. Vinnytsia. Publishing and editorial department of VTEI KNTEU, 2018. 61 p.
9. Shtyfurak V.S., Shamanskaya O.I., Pedorenko V.M. Pshyhologiya profesynogo stanovlennya pshykhologa-konsultanta: navchalniy posibnyk [Psychology of professional development of a psychologist – consultant. Educational textbook]. Vinnytsia, PE "Edelweiss and K" 2021. 226 p.

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: *Педагогіка і психологія*

Випуск 69 • 2022 р.

Підписано до друку 18 травня 2022 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Georgia. Ум. др. арк. 14,3
Наклад 100 прим.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>
Видавець ТОВ «Твори»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.